

א"א הלוי ז"ל

אלימלך אפשטיין, שהוסיף את כינויו השבטי "הלוי" לשמו, נולד בשנת תרס"א (1901) בראדין שבפולין ולמד בשנות בחרותו בישיבות ראדין וְוילנה. לארץ עלה בשנת תרפ"ו, לאחר סיום לימודיו בתיכון ריאלי בוילנה, ושנתיים משפטים באוניברסיטת קובנה. הלוי נתקבל כתלמיד במכון למדעי היהדות של האוניברסיטה העברית בירושלים ויצק מים על־ידם של הפרופסורים י"נ אפשטיין, מ' שוובה ועוד. בשנת תרצ"ב, זכה לתואר "מוסמך למדעי הרוח" במחזור הראשון של מסיימי האוניברסיטה העברית, יחד עם חבריו הדגולים פרופ' שאול ליברמן ז"ל ויבלח"א פרופ' ע"צ מלמד. במשך למעלה משלושים שנה עסק בהוראת מקצועות היהדות בתל־אביב, תחילה כמורה בבית חינוך שבאיזור הצפון, ומשנת תש"ז בסמינר למורים על־שם לוינסקי. לעולם האקדמי הגיע רק לעת זיקנה, וכיהן כמרצה בכיר אורח בחוג לתלמוד של אוניברסיטת תל־אביב בין השנים תשכ"ח-תשל"ג, ובחוג לספרות עברית של אוניברסיטת חיפה במשך שנים אחדות מתקופה זו. א"א הלוי ניחן בחוש ספרותי מפותח ובכשרון כתיבה בלתי רגיל והירבה בכתיבה.

עוד בשנות השלושים ערך מדור המוקדש לנושאים כאגדה בעתון "דבר", והדפיס מאמרים המוקדשים להוראת התנ"ך והאגדה. הוא פירסם מאמרים רבים על נושאים הקשורים באגדות חז"ל בכתבי־עת ספרותיים וחינוכיים כגון "מאזניים", "האומה", "המאסף", "הדואר", "החינוך" ועוד. לא מעט מחקרים והערות מפרי עטו בחקר ההלכה התלמודית והאגדה פורסמו ברבעון "תרכיץ" מאז שנת תש"ח, ואך סמלי הדבר ששני מאמריו האחרונים ראו אור בכתבי־עת זה אחרי מותו.

במשך שנות חייו כמורה, לא פסק פיו מלגרוס בדברי תורה, ובכמה עבודות ספרותיות מקיפות סלל את הדרך והכשיר את הקרקע למפעלו הגדול. לפי מתכונתו, היה מיועד חיבורו "ילקוט האגדה" לבתי־ספר, אך תוכנו והיקפו חורגים מעל ומעבר לנלמד בבתי־הספר. בששת חלקיו של חיבור זה, המכיל למעלה מאלף ומאה עמודים, נאספה האגדה המקראית והאגדה ההיסטורית־ביוגרפית המתייחסת לתקופה שמבריאית העולם ועד לסוף תקופת התלמוד. בחיבור צנוע זה השכיל המלקט לאסוף את מיטב האגדה ולרשום כל מאמר ומאמר בסעיף נפרד, כולל מקורות מקבילים וחלוקים, שנרשמו לפי דיבור המתחיל "לשון אחרת". בפעולה זו תיקן והוסיף הרבה על מעשיהם של ביאליק ורבינצקי ב"ספר האגדה", בעל המגמה הספרותית־סיפורית. חבל מאוד שלא נרשמו המקורות על אתר (רק בכרך ב, חלק א, מהדורה שניה [לל"ת]), נרשמו המקורות בסוף הספר), הואיל והבטחת המו"ל ל"מפתח מקורות של כל החלקים — בחוברת מיוחדת", לא קויימה בגלל שיקולים כספיים. על־כל־פנים, יש לתת את הדעת לכך שחיבור זה עתיד היה לשמש תשתית ומסד לספריו המאוחרים. "מדרש רבה לחמשה חומשי תורה" בשמונה כרכים שההדיר א"א הלוי (תל־אביב תשט"ז-תשכ"ג), איננו, כפי שניתן לחשוב, הוצאה "עממית" פשוטה שנועדה לקרב את המדרש אצל הקורא המשכיל והמוני העם. אמנם, השקיע המהדיר מנסיונו הפיידאגוגי הרב בהכנתה של מהדורה זו, והקל מאוד על הקריאה ב"מדרש רבה", במיוחד בחלקיו הארמיים. אך בר בבר שקד גם על תיקונו וליבונו של המדרש, ולפיכך נעזר במהדורות המדעיות של תיאודור־אלבק לבראשית ומרגליות לויקרא, ובחומשים שמות, במדבר, ודברים השתמש בדפוסים הראשונים ובכתבי־יד. לפנינו, איפוא, תרומה של ממש להבנתם ולשלימותם של המדרשים הקלאסיים, שאף זכו למבואות תמציתיים המסכמים בתוכם את מצב המחקר.

פן אחר בעבודתו הספרותית של הלוי, שיש לו גם חלק גדול בהכשרתו המדעית, הוא עיסוקו בתרבות יוון ורומי. בהיותו בן בית בשפות הקלאסיות ובתרבותן, נבחר לתרגם את "תולדות מלחמת פילופונס" לתוקידירס (ירושלים תשי"ט), "אנאבאסיס" לכסנופון (שם תשכ"ט) ו"חיי אישים" לפלוטארכוס (שם תשל"א-תשל"ג), במסגרת תרגומי המופת של "מוסד ביאליק". אך לא היו אלה מעשי תרגום סתם, והלוי אף הוסיף לכל אחד מן הספרים הנ"ל הערות למדניות. היה זה רק טבעי שאת ספריו המונומנטאליים של פרופ' שאול ליברמן על תרבות יוון בספרות חז"ל, שנכתבו במקורם באנגלית, "יוונית ויוונית בארץ־ישראל" (שם תשכ"ג), יתרגם הלוי. כל ימי חייו חזר הלוי על תלמודו, הן בתורת חז"ל והן בספרות יוון, ורשם ברשימותיו את ההקבלות שבין שתי התרבויות במוטיבים, במחשבה, בהשקפת עולם,

בשיטות, בדרכי ביטוי ועוד. את תוצאות מחקריו באגדה לאור מקורות יוניים ולאטיניים פירסם לראשונה בספרו "שערי האגדה" (תשכ"ד) שבו נתן מבוא כללי לאגדה והחל בדיון ממצה ושיטתי על האגדה ההיסטורית. ברם, את פירותיו העיקריים החל להניב אחרי הגיעו לגיל שבעים, כאשר פרסם את תוצאות חקירותיו בשורה ארוכה של ספרים העוסקים בהשוואת דברי חז"ל עם מקורותיה של הספרות הקלאסית. כמעין המתגבר הספיק להוציא לאור שמונה כרכים בזה אחר זה: עולמה של האגדה (תשל"ב), פרשיות באגדה (תשל"ג), האגדה ההיסטורית-ביוגראפית (תשל"ה), אגדת האמוראים (תשל"ז), ערכי האגדה וההלכה, א (תשל"ט), ב (תש"ם), ג (תשמ"א), ד (תשמ"ב). כרכים אלה חולקו על-ידי המחבר לארבע סדרות, ומקיפים את חקירותיו באגדות חז"ל, שליקט ב"ילקוט האגדה", ואת המשך הפרקים שב"ספר האגדה".

יש הטוענים שהלוי הפריז על המידה בהקבלותיו מתוך ספרות יוון ורומי, ושפעמים רבות הדמיון הוא מקרי בעלמא. אף-על-פי-כן, אין לשכוח שהרחוב והסביבה שבימי חז"ל היו ספוגים השפעה ישירה ועקיפה מתרבות יוון, ולפיכך אין ספק שישנם מקרים שבהם התגובה והמציאות הן קרובות ביותר, כפי שהוכיח פרופ' ליברמן ז"ל.

בשנותיו האחרונות נטל הלוי על עצמו את התפקיד של מבקר ומוכיח בשער. בספריו האחרונים הקדיש את הפרק הראשון לדברי ביקורת והערות על פרסומים שונים בתחום האגדה, ולא מנע את שבת ביקורתו הנוקבת מדברים שלא נראו לו, אפילו אצל גדולי החוקרים שבדורנו. ברם, לא היתה זו "עשיית חשבון" או נקמנות, אלא ביקורת לשמה.

א"א הלוי היה חבר מסור ונאמן ב"איגוד העולמי למדעי היהדות" והשתתף בכל הכינוסים העולמיים מתש"ז ועד תשמ"א, ומן הכינוס השני (תשט"ז) שימש כמרצה. ככל הנראה, התכוון הלוי להגיש לנו, לפחות, עוד כרך נוסף של דיונים במשלים פתגמים וניבים של האגדה (השווה: עולמה של האגדה, עמ' 232-268), אך לא אסתייעא מילתא בידו, ואולי אין זה מקרה שבספרו האחרון, שיצא לאור חדשים ספורים לפני פטירתו, ביום כ"ו בשבט תשמ"ג (9.2.1983), הקדיש פרקים שלמים לנושאים "אדם במיתתו" ו"נשמתו של אדם".

יהי זכרו ברוך.

מירון ביאליק לרנר